

A NEM SEJTETT JÖVŐ... ZSIDÓ MENEKÜLTEK KÖZIGAZGATÁSI ÉS RENDÉSZETI KEZELÉSE MAGYARORSZÁGON (1938)

Az 1938. évi események előrevetítették a háború kitörését, egyre többen hitték, gondolták, hogy ez elkerülhetetlen. A csendőrség, a rendőrség és a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) határmenti szervezetei, egységei precízen és pontosan számoltak be a működési területük eseményeiről, így a zsidóság meneküléséről, üldöztetéséről is.

1.

A második világháború előtt az általános választójogon alapuló utolsó parlamenti választást 1937. december 20-án tartották Romániában, ami az antiszemita, fasiszta Vasgárda sikerét hozta meg. A király a bevett szokásoktól eltérően a negyedik helyre szorult pártra (Nemzeti Keresztény Párt) ruházta a hatalmat, mivel azt könnyen befolyásolhatta és szükség esetén el is mozdíthatta a kormányzásból. Az íróból lett fasiszta politikus, Octavian Goga kormányalakítása (1937. december 28.) súlyos csapást jelentett a politikai pártokra alapított alkotmányos parlamentáris rendszer számára: ez volt a tekintélyuralmi monarchia hatalomra jutásának bevezető akkordja. Megkezdődtek az üldözések, amelyek célpontja az *evreumaghiar*, a zsidó-magyar lett. A Goga-kormány hatalomra kerülése után megkezdődött a romániai, az erdélyi zsidók menekülése.

Az újév első munkanapján a debreceni csendőrkerület bagaméri őrsze hivatalosan jelentette, hogy: „*A jelenlegi Goga kormány a zsidókat gyűlöli.*”¹ Január 3-án a rendőrség lökösházai határszéli kirendeltsége jelentette a Belügyminisztériumnak, hogy állítólag 10-12 ezer magyar útlevéllel rendelkező zsidót napokon belül kiutasítanak Romániából. Az egyik román határállomás parancsnoka kijelentette, „*hogy a napokban annyi zsidót fognak Lökösházára kidobni, hogy az urak csak győzzék a munkát. A zsidó kézben levő régen fennálló ipari vállalatokat is elkobozza a kormány és az ott alkalmazásban levő összes alkalmazottakat, a román ajkúak kivételével ki fogja utasítani...*”. A kirendeltségvezető javasolta, hogy mivel Lökösházán a várható nagyszámú kiutasítottot nem tudják elhelyezni, juttassák őket Békéscsabára. A csendőrség bizalmi embere (ügynöke) sem jutott új útlevélhez, pedig a KEOKH-tól egy évre szóló többszöri beutazási vízumot kapott.² A zsidók be nem engedéséről az MTI, majd a Német Távirati Iroda is beszámolt.

Január 12-én a Külügyminisztérium osztálytanácsosa, Beér Oszkár tájékoztatta a Belügyminisztériumot, hogy a zsidók, azaz „*a nem kívánatos elemek nemcsak a román határon, hanem kerülő úton Ausztrián és főleg Csehszlovákián keresztül törekszenek Magyarországra bejutni.*” A csehek és az osztrákok feltehetően Magyarország felé teszik át őket, mert be nem engedik a zsidókat. Beér javasolja, hogy a magyar román határszéli szervek kövessék az osztrák és cseh példát, tegyék vissza a zsidókat a határon.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 149 27. d. 1938/ 2/4031 150.sz./kt.1937.

² MNL OL K 149 27. d. 1938/2 4892. 6/1938. biz. sz.

Ezekben a napokban Borsod, Gömör és Kishont vármegyék kisgyűlése – Radvánszky Kálmán országgyűlési képviselő javaslatára – utasította az alispánt, hogy a belügyminiszternél és a miniszterelnöknél járjon el, hogy akadályozza meg a zsidó elemek beszivárgását. Mint a jegyzőkönyvben rögzítették, ezek „*az átszivárgó zsidók nem kívánatos elemek, hosszú lejáratú útlevelel jönnek az országba s ha lejárt az útlevelelük, nem távoznak el, hanem itt ragadnak.*” A Közigazgatási Bizottság támogatta a javaslatot.³

A vármegye véleményének némileg ellentmond Nagy Kálmán rendőrfogalmazó jelentése, aki január elején a belügyminiszter utasítására több rendőrkapitányságon és rendőrkirendeltségen, illetve főszolgabírószágon folytatott ellenőrzést. Ennek tapasztalatairól január 14-én tett jelentést a miniszternek. Legfontosabb megállapítása, hogy „*román határszélen működő rendőrkirendeltségeknél a személyforgalom egyáltalán nem növekedett.*”⁴ A nem kívánatos elemek – azaz a zsidók - részére román részről sem adtak ki több alkalmi útilyapot, mint korábban. Meggyőződött arról, hogy ahol a rendőrség látja el a személy- és utasellenőrző szolgálatot a határon, ott nem szivárognak be nemkívánatos elemek. Csak ott, „*ahol a rendészeti teendőket a m. kir. határőrség közegei végzik. Ennek oka pedig az, hogy a magyar kir. határőrség nem rendelkezik azzal a kiképzett és állandó személyzettel, amely ezt a kényes és fontos szolgálatot megnyugtató módon el tudná végezni.*” Tapasztalat híján azt azért megjegyzi, hogy nemkívánatos beszivárgó elemekkel nem találkozott, ahogy ő fogalmaz: „*ha ugyan erről szó lehet.*” A makói gettóban azonban bujkálhatnak „*a kerülő úton beszivárgott nem kívánatos elemek.*” A KEOKH több mint egy éve razzizott ott, amit szükséges lenne megismételni. Majd leszögezi, hogy a zsidók elleni intézkedéseket az Erdélyben lakó magyarság is idegesen nézi, „*mert a múlt tapasztalatai szerint a román kormányok ily irányú intézkedései nem állottak meg a zsidók ellenőrzésénél, hanem minden esetben kiterjesztették a vexaturákat az ott élő magyarságra is.*”

A román szélsőjobboldal keresztény magyart és zsidót üldöző negyvennégy napos terroruralmának végül II. Károly király intézkedése vetett véget: engedve a nemzetközi nyomásnak menesztette Goga kormányát s hatálytalanította mind a magyar, mind a zsidóellenes intézkedéseket. Február 10-11-én bevezették a királyi diktatúrát és az uralkodó Miron Cristea pátriárkát nevezte ki miniszterelnöknek.

A magyar királyi rendőrség vidéki főkapitánya februárban már arról számolt be a belügyminiszternek, hogy a „*zsidóság nem menekül Romániából, mivel nem veszi komolyan a Goga kormány által kibocsátott zsidó ellenes rendeleteket, amelyeknek nagy részét már is visszavonták. Szerintük közönséges választási trükknek minősítik Goga eljárását.*”⁵

2.

1938. március 12-én hajnalban a német csapatok – 65 ezer Wehrmacht katona – átlépték Ausztria határát és ellenállás nélkül elfoglalták az országot. Az újraegyesítési törvény kihirdetésével, tehát március 14-ével tekinthetjük befejezett ténynek Ausztria német annexióját és ezzel a független osztrák állam megszüntetését.

Az osztrákok egy része már 1938-ban felismerte, hogy „*a nemzetiszocialista üldöztetés a faji alapon zsidónak sorolt polgárokra és a baloldaliakra halálos veszélyt jelent, többeket megsegítettek a szökésben, élelemhez, rejtékhelyhez juttattak.*”⁶ A nyugat-

³ MNL OL K 149 BM res. 1938/2/4021

⁴ uo.

⁵ uo. M. kir. rendőrség vidéki főkapitánya Sz:7/5-1938. biz.

⁶ Szita Szabolcs: Az üldözött magyar zsidók mentése Magyarországon és Ausztriában. Barátság, 2006/1. 4899. o.

magyarországi határszéli erdőkben megjelentek osztrák zsidók kisebb-nagyobb csoportjai, és voltak, akik valamilyen vízijárművel próbáltak meg menekülni. A rendőrség és a magyar határőrizeti szervek sokhelyen elnézően viszonyultak a menekültek ügyéhez. *„Akinek a magyar oldalon ismeretsége, családi vagy üzleti kapcsolata volt, esetleg más segítője akadt, Mosonmagyaróvár vagy Sopron vidékén, majd a fővárosban is hamar eltűnhetett a hatóságok elől. Sokan hivatalosan beutazónak, ideiglenesen befogadottnak számítottak.”*

Burgenlandban a Gestapo és az átszervezett új közigazgatás korábban lépett fel a zsidók ellen, mint az ország más részén. 1938 áprilisában kiutasították a zsidókat Burgenlandból, 14-én pedig magát a tartományt is felszámolták. Eisenstadtban már az Anschluss első napján követelte a Gestapo, hogy a zsidók minden tulajdonuk hátrahagyásával hagyják el a várost, és még 850 ezer schilling kollektív pénzbüntetést is kiszabtak rájuk. Néhány nap múlva Frauenkirchéből űzték el őket. Áprilisában a Nagycenkhez közeli Deutschkreutzon már nem lakott zsidó, mindnyájan Bécsbe menekültek. Rosszabbul jártak Rechnitz lakói, akiket áttettek a magyar határon, a magyarok pedig visszatoloncolták őket. Voltak, akiket a senki földjének tartott dunai gázlóra hurcoltak, ahol napokon át kiáltoztak segítségért, mire a pozsonyi hitközség emberei dereglyékkel kimentették őket.

Decemberben már csak 40 zsidó élt a tartományban, közöttük patikusok családjaikkal, mert elüldözésükkel gyógyszerellátás nélkül maradt volna a régió; maradhatott egy levéltáros is, akinek kutatási témája, a germánok ókori jelenléte az Alpokban a nácik történelmi jogcímét bizonyíthatta Ausztria bekebelezésére. Az Anschluss után egy évvel még 12 zsidó élt Burgenlandban, majd 1939 második felében ők is eltűntek.

A kivándorlást elsősorban a vízumhiány akadályozta, mivel a bécsi követségek kapui bezárultak a zsidók előtt. Az SS jelentős összegekért jó minőségű hamis vízumot gyártott és az embercsempészetbe is bekapcsolódtak. *„A legtöbb hajón érkeztek, s hajóztak tovább a Dunán Romániába, ahol azután tengerre szálltak. Ez nem a magyarok, hanem az SS üzlete volt, ők adták bérbe a cionistáknak a német hajózási társaság horogkeresztes zászló alatt úszó flottáját, hatalmas összegért. A cionista vezető, Willy Perl ügyvéd mesélte, hogy egy alkalommal Eichmann így „biztatta” őket: „A Dunán, vagy a Dunába tűnnek el...”⁷*

Magyarországra először az egész életükben vagy hosszabb ideje kint élő magyar állampolgárok érkeztek, őket a magyarországi rokonokkal rendelkező menekültek követték, majd mindenki, akiknek a menekülésre bármilyen formában lehetősége volt. Az illegálisan érkezők érdekében a soproni zsidók arany cigarettatárcát adtak a város rendőrkapitányának, ezzel nyerték el jóindulatát, hogy a rendőri ellenőrzés felületessé váljon, s így az érintettek tovább utazhattak Magyarország belsejébe.

Az Anschluss utána a Magyarországra érkező zsidók esetében döntő momentum volt, hogy a hatóságok idegenrendészeti vagy menekültügyi kérdésként viszonyuljanak a problémához. Ez csak látszólag volt terminológiai kérdés, a háborús események elől menekülő semlegesnek tekintett személyekre az 1907-es hágai egyezmény cikkelyei vonatkoztak, míg az egyébként más állampolgárságú, idegen személyekre a nemzeti idegenrendészeti jog vonatkozott.

A Külügyminisztérium álláspontja nem kedvezett a menekülteknek. Bobrik Arnó bécsi magyar ügyvivőt 1938. március 14-én szigorúan bizalmas táviratban utasította Apor Gábor báró, a külügyminisztérium osztályvezetője: *„Az osztrák zsidó állampolgárt sem az*

⁷ Várai Emil: Az Anschluss-tól Kirjat Mattersdorfig – Történezszerferencia az Anschlussról Budapesten. Szombat, 1998. 06. 01.

osztrák, sem egyéb határon bebocsátani nem szabad, kivéve, ha itteni lakhatási engedély birtokában van, ill. ha beutazásához fontos magyar gazdasági érdekek fűződnek.” Az idegenrendészeti eljárásokat a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságnak (KEOKH) kellett végrehajtani.

Azokat az üldözötteket – mintegy 50, nagyrészt köpcsényi zsidót –, akiket senki nem akart befogadni, a három ország találkozásánál, Ligetfalu, Oroszvár és Köpcsény között a part menti rekettyésben, a dunai zátonyon, és a Popper uradalom melletti a „Senki erdejében” tanyáztak. A magyar csendőrök adtak kenyeret nekik, végül a magyar hatóságok engedték meg, hogy egy francia vontatóhajó kikössön és felvegye őket. Más burgenlandi zsidó menekültek öt hónapig laktak egy dunai uszályon. Budapestre érkezésük után a Szabolcs utcai Zsidó Kórház egyik épületében helyezték el őket.

Az „ügy csendes likvidálása” kifejezés pontosan visszaadja a korabeli magyar bánásmód lényegét. „A Belügyminisztériumnak, személy szerint Keresztes-Fischer Ferencnek, és az elnöki osztály vezetőjének, O’sváth Lászlónak sikerült elérniük, hogy a KEOKH ne lépjen akcióba, ne internálja a menekülteket, és amennyiben családi, rokoni úton befogadják őket, az idegenrendészet ne foglalkozzon velük. A budapesti zsidó hitközség ellátta a menekülteket élelemmel, ruhával, és amennyiben rendelkeztek a külföldre való utazást lehetővé tevő vízummal, vagy a Palesztinában való letelepülésükhöz szükséges „certifikáttal”, segítette a továbbutazásukat. A rendőrség szemet hunyt, a hatóságok ekkor még nem írták elő a szigorú bánásmódot. Az osztrák zsidó menekültek legnagyobb része tovább utazhatott, feltéve persze, hogy talált országot, mely befogadta. Vagyis 1938 tavaszán és nyarán a Belügyminisztérium a körülményekhez képest emberségesen járt el.”⁸

A Pozsony melletti oroszvári rendőrkirendeltségnek az Anschluss után 21 km hosszú volt a német és 5 km a csehszlovák határa, amelyen rendszeresen érkeztek zsidó menekültek. Az 1938. áprilisában kelt jelentés szerint: „A német vezetők egyike kijelentette, hogy ők a zsidókat a magyar határon többé nem tesznek át. Akik átjöttek, azokat a cseh közegek zavarták át magyar határon. A csehek különben széles drótakadályt vontak 800 méterre beljebb a határúttól és erre a drótakadály és erre a drótakadály és a határ közötti részre dobják ki a befogott zsidókat, kik így kénytelenek a magyar határt átlépni.. Várható, hogy a csehek átdobást a dunai oldalon is meg fogják kísérelni.”⁹ A szombathelyi csendőrparancsnokság összegzéséből kiderül, hogy áprilisban a rohonci vasútállomáson több zsidót leszállítottak a vonatról és megakadályozták magyarországi belépésüket. „A zsidók ekkor kijelentették, hogy csempész úton fognak Magyarországra bejönni, mert Németország területét április 25-ig el kell hagyniuk.”

Elmondhatjuk, hogy az Anschluss után a „Belügyminisztériumnak, személy szerint Keresztes-Fischer Ferencnek, és az elnöki osztály vezetőjének, O’sváth Lászlónak sikerült elérniük, hogy a KEOKH ne lépjen akcióba, ne internálja a menekülteket, és amennyiben családi, rokoni úton befogadják őket, az idegenrendészet ne foglalkozzon velük. Tehát 1938 tavaszán és nyarán a Belügyminisztérium a körülményekhez képest emberségesen járt el.”¹⁰ 1939-re megváltozott a helyzet, nem kis mértékben az embertelen KEOKH vezető Pásztóy Ámon és keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter rivalizálása, konfliktusai következtében.

⁸ Pelle János: Menekültek vagy idegenek? Látószög, 2015. augusztus 17. http://latoszogblog.hu/blog/menekultek_vagy_idegenek (Letöltés ideje: 2017.06.26.)

⁹ MNL OL, K 149 Belügyminisztérium rezervált iratok (BM res.), 1938 -2-4428 M. kir. székesfehérvári csendőrkerületi parancsnokság 230/45. sz./kt-1938, Oroszvári őr megerősítése és helyzetjelentés, Székesfehérvár, 1938. április 19.

¹⁰ Pelle János: i.m.

3.

Az első zsidó törvényt követően (május 29.), de első bécsi döntés hivatalos meghozatala előtt (november 2.) már készültek olyan jelentések, amelyek a visszacsatolandó területek zsidóságának kérdésével foglalkoztak, illetve róluk szóltak. Ezek már előrevetítették az üldözés szellemét. És ekkor már hatályban volt az I. zsidótörvény és fél múlva lépett életbe a II. zsidótörvény. A csendőrségi, rendőrségi beszámolók, jelentések szövege, hangvétele egyaránt arról tanúskodik, hogy sokan szerették volna, ha a felvidéki zsidóság nem kerül vissza az anyaországhoz.

A trianoni békediktátum következtében mintegy 350 ezer izraelita került az újonnan megalakult Csehszlovák Köztársaságba, akik között identitásukban, vallásosságukban, nyelvhasználatukban is jelentős különbségek mutatkoztak. Az a 136 ezer zsidó, aki ebből a mai Szlovákia területén élt, szintén sokszínű közösséget alkotott, de ők alapvetően mégis „magyar zsidók” voltak, pontosabban azok maradtak. Abban az értelemben minden bizonnyal, hogy az 1910-es népszámlálás idején 78%-uk magyar anyanyelvűnek mondta magát, s ez nem csupán a magyar nyelv használatát jelentette, de azt is, hogy a magyar kultúra részének is tekintették magukat. „Az első Csehszlovák Köztársaság kedvező viszonyokat teremtett a zsidó hitélet gyakorlásához, a törvények szabad teret biztosítottak egyházi, kulturális és politikai életük kiteljesedéséhez.” Cserébe azt várták tőlük, hogy ne magyar, hanem zsidó nemzetiségűnek vallják magukat; az 1930-as népszámlálás során a zsidóság többsége, 72 ezer fő zsidónak vallotta magát, míg magyarnak alig tízezen.¹¹

A szlovákiai zsidóság nagy része a magyarországi helyzettel (is) összevetve értékelte a csehszlovák köztársaság előnyeit, és lojális volt az államhoz, amit azzal fejezett ki, hogy a népszámlálások során magyar anyanyelvre ellenére többségükben zsidó vagy csehszlovák nemzetiségűnek vallották magukat. Ezért Budapest szerint elhagyták a magyarságot, Pozsony szerint viszont továbbra is annak szolgálatában álltak, így mindkét oldal szemében árulókká váltak.

Ebből a kettős szorításból egyeseknek a zsidó nacionalizmus, mások számára a kommunista internacionalizmus jelentett menekülést. Nem csoda, hogy mind a cionista, mind a kommunista szervezetek rendkívül népszerűek voltak Dél-Szlovákiában, főleg az itteni városokban.

„Az 1930-as csehszlovák népszámlálás adatai szerint a mai Szlovákia területén 136.737 izraelita vallású állampolgár élt, amely az országrész lakosságának 4,11%-át jelentette. Ezen belül 47% vallotta magát zsidó, 42,2%-uk csehszlovák és csupán 9% magyar nemzetiségűnek.”¹²

1938 őszén vagyunk. Miközben a magyar kormány a revízióra készült, a rendőrségi jelentések arról szóltak, hogy Csehszlovákiában a kommunisták és a zsidók nem értenek egyet a revízióval. Május 3-án a rendőrség záhonyi határszéli kirendeltsége arról számolt be, hogy Csappon május 1-én a csehek politikai nagygyűlést tartottak. A frázisokon kívül a trianoni szerződés sérthetlenségéről beszéltek és hogy a Csehszlovákiában élő kisebbségeknek nincs okuk panaszra. „A csapi zsidóság feltűnően a csehek oldalán nyilatkozott meg. A szónokok után a gyűlés közönségének nagy része szétoszlott, ellenben a

¹¹ Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Forum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2010. 52. o.

¹² Gayer Veronika: Zsidó egyesületek Kassán a két világháború között. Forrás: <http://www.hebraisztika.hu/attachments/00000453.pdf> (Letöltés ideje: 2017.06.14.)

zsidóság ott maradt s megszavazta, hogy a gyűlés táviratban üdvözlje a kormányt.”¹³ Még ugyancsak a bécsi döntés előtt, október 4-én arról szólt a jelentés, hogy a „határmenti kettősbirtokos zsidók és általában az elcsatolt területen lakó zsidók fájjalják, hogy a cseheknek előreláthatólag ki kell üríteni a magyar lakta részeket.”¹⁴

November 23-án a csendőr nyomozó osztályparancsnoksága több zsidók elleni atrocitásról számolt be. Udvard községben november 11. és 12-én éjjel a csöcselék három zsidó kereskedő (Roth Henrik, Ernest József, Kohn Rítezső) lakásait és üzlethelyiségeit megtámadta és fosztogatta. Ógyalla községben nov. 11-én éjjel a zsidók ablakait beverték, azért egy kereskedő Csehszlovákiába menekült.

A parancsnokság rendszeresen tudósított a csehszlovákiai eseményekről is. Ezekből kiderül, hogy „Szenc község közelében a magyar katonai hatóságok 50 zsidót toloncoltak ki, akik közül a csehek 25 zsidót visszautasítottak. Hattyúpataknál a zsidók kirostálását végző községi jegyző mellett működő cseh kapitány úgy rendelkezett, hogy nem veszik át még azokat a zsidókat sem, akik cseh állampolgársággal bírnak. Az Uszor községhez tartozó Vörös major közelében a határmenti semleges zónában cirkuszi kocsikban és sátrakban kb. 50 zsidó táborozik, akiknek kiutasításuk magyar részről folyamatban van. A zsidókat a csehek élelmezik.”¹⁵

A KEOKH és a csendőrség jelentései egybevágnak. „A magyar csapatok bevonulása előtti napokban a csehek által visszacsatolt területen letelepített zsidóknak a határon való visszatoloncolása folyamatban van. Kassáról ezideig 700 zsidót utasítottak ki, akik közül kb. 250 a semleges zónában, a határon tartózkodik, mert a csehek a zsidókat nem akarják Szlovákia belsejébe beengedni.”¹⁶

Összességében elmondhatjuk, hogy 1938-ban a politikai, belügyi felsővezetés igyekezett emberségesen kezelni a menekülő zsidók ügyét, de a középvezetők (osztály- és őrsparancsnokok, kirendeltségvezetők stb.) stílusa és szemlélete tükrözi a több évtizedes oktatással, neveléssel, propagandával beágyazott előítéletes gondolkodást. Ami 1941-től nemzeti tragédiához vezetett.

¹³MNL OL K 149 BM res. 28. d. 1938/2. tét. 48/1938. biz. sz.

¹⁴MNL OL K 149 BM res. 30. d. 1938/2. tét. IV. KEOKH Nyíregyházi kirendeltsége 65/4 res.

¹⁵uo. A m. kir. csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága 18929. sz./ B. kt.-1938.

¹⁶uo. 15699/1938.